

IMRE ANNA

Tanulók a nemzetiségi oktatásban

1999 őszén kérdőíves adatfelvételt végeztünk a kisebbségi önkormányzatok és oktatási intézmények körében. Az oktatási intézmények vizsgálata során kisebbségi és települési önkormányzati képviselőket, iskolaigazgatókat, pedagógusokat, általános, illetve középiskolai tanulókat kerestünk meg kérdőívvel összesen 264 településen.¹ Jelen írásban az 5. és 8. osztályos általános iskolások adatait elemezzük – összesen 2250 tanuló – elsősorban a nemzeti megmaradás esélyei szempontjából. Elsősorban azt igyekeztünk megtudni, hogy mennyire ismerik ma a nemzetiségi oktatásban résztvevő tanulók nemzetiségi nyelvüket, vállalják nemzetiségi identitásukat, vélhetően milyen eséllyel teszik magukévá, illetve tartják meg nyelvüket, identitásukat hosszabb távon. Külön kérdéskör kapcsolódik a cigány tanulók oktatásához: esetükben más szociális, szocializációs kérdések körüljárása is indokolt lehet.

Vizsgálatunk reprezentatív a kisebbségi lakossággal rendelkező települések szempontjából. Az elemzést nehezítette, hogy az egyes almintákban, ahová az egyes települések nemzetiségi iskoláinak tanulói tartoznak, a lekérdezett tanulók nem feltétlenül tartoztak egy adott nemzetiséghez, és a nemzeti származásúak nem minden esetben vallották magukat nemzetiségi csoporthoz tartozónak. A vizsgálat fő szempontjai a nemzetiségi nyelv és a nemzetiségi identitás.

Már korábbi vizsgálódásaink is azt mutatták, hogy a nemzetiségi nyelv csak kis mértékben él a nemzetiségi lakosság körében. A nemzetiségi nyelv, mint anyanyelv, tulajdonképpen csak kevesek esetében volt alkalmazható: a kérdezettek mindössze 6,8%-ának nem a magyar az anyanyelve, s csak 20%-uk vállalt valamiféle nemzetiségi identitást, ám közülük a többség (60%) magyarnak tartja magát. Nem magyar, azaz nemzetiségi hovatarozást csak a kérdezettek 8,2%-a vállalt (1. tábla). Ezek az adatok már önmagukban

¹ Az általános iskolás tanulók közül az 5. és a 8. osztályos tanulókat kérdeztük meg.

jelzés értékűek, ezen túl azonban az elemzés során komoly módszertani nehézségek is eredményeztek: a kevés nemzetiségi hovatartozást vállaló tanuló nehezíti a finomabb elemzések elvégzését, illetve bizonyos kérdésekben óvatosságra int az adatok értelmezése során. Ennél fogva a fontosabb kérdések esetében az elemzést két körre kiterjedően végeztük: az egyik a nemzetiségi oktatásban résztvevők tágabb, a másik a nemzetiségi származást vállalók szűkebb köre. (Az anyanyelv szempontjából egy még szűkebb csoport adatainak különálló elemzésétől el kellett tekintenünk a kis esetszám miatt.)

1. tábla. A mintában szereplő 8. osztályos tanulók anyanyelvi és nemzetiségi megoszlása

	Nemzetiségi oktatásban résztvevők ²		Anyanyelv		Nemzetiségi hovatartozást vállalók ³		
	N	%	N	%	N	Kérdettek %-a	Válaszolóknak %-a
Cigány ⁴	1176	47,6	50	2,0	18	0,7	3,5
Horvát	145	5,9	46	1,9	49	2,0	9,4
Német	698	28,2	10	0,4	83	3,4	16,0
Román	60	2,4	24	1,0	26	1,1	5,0
Szerb	79	3,2	11	0,4	13	0,5	2,5
Szlovák	314	12,7	7	0,3	11	0,4	2,1
Egyéb	–	–	19	0,8	3	0,1	0,6
Magyar	–	–	2305	93,2	316	12,8	60,8
Válaszhiány	–	–	–	–	1952	79,0	–
Együtt	2472	100,0	2472	100,0	2472	100,0	100,0

Az elemzést nagyobb témakörök mentén végeztük el. Külön vizsgáltuk azokat a területeket, intézményeket, amelyeknek szerepe lehet a nemzetiségi nyelv és identitás megtartása szempontjából: a *családot*, az *iskolát*, a *vállást*,

2 A nemzetiségi oktatásban résztvevő tanulóakra a rövideg kedvéért a nemzetiségi megjelöléssel fogunk a továbbiakban utalni, tudomásul véve azonban, hogy köztük számos nem nemzetiségi származású tanuló is lehet.

3 A nemzetiségi hovatartozást vállalók alacsony esetszáma miatt az elemzésben a rájuk vonatkozó megállapításokat csak jelzésértékűként ajánlatos kezelni, csak ott térünk ki rájuk, ahol a tendenciák érzékelteése szempontjából ez indokoltnak látszott.

4 A cigány tanulók esetében az almintába került tanulók és a nemzetiségi hovatartozást vállaló tanulók száma közötti különbség még szembetűnőbb, írásunkban ezért elsősorban a nemzetiségi tanulók adatait elemeztük, itt a cigány tanulók vonatkozásában az adatokat csak érintőlegesen – s részletesen később – vizsgáljuk.

illetve külön a *tanulók véleményét* és hosszabb távú *terveiket*. Megítélésünk szerint a kisebbségi kultúra megőrzése szempontjából a család a legjelentősebb intézmény. A korábbi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a hazai nemzetiségi származású lakosság körében a család intézménye ma már nem képes biztosítani a nyelvtadást, csak a nemzetiségi lakosság kis hányadát jellemzi a családi nyelvhasználat. Ez nagyobb felelősséget hárít az iskolára. Fontos lehet az egyház, a vallás intézménye is, hiszen több hazai nemzetiség körében jellemző, hogy a nemzetiségi határok vallási határokkal esnek egybe (a szlovákok esetében az evangélikus vallás, a román és a szerb kisebbség esetében a görög keleti vallás jelent, a nemzetiségi nyelv mellett, további megkülönböztetést). Egyidejűleg fontosnak tartottuk a tanulók személyes véleményének és jövőbeni terveinek megismerését is, hisz végső soron ezek formálják leginkább személyes életüket.

1. Szülők, család

A család a nyelvelsajátítás és a szocializáció legfontosabb terepe, ennél fogva a nemzetiségi létre történő szocializációnak is központja. A család vonatkozásában azt vizsgáltuk, hogy hány generáció él együtt, mi jellemzi a család nagyságát és összetételét, hogyan alakul a szülők iskolázottsága, gazdasági aktivitása és nemzetiségi hovatartozása az egyes nemzetiségekhez tartozó tanulók esetében. A többgenerációs együttélés többnyire kedvez a nemzetiségi nyelv megőrzésének, hiszen a legnagyobb valószínűséggel a legidősebb, nagyszülői generáció beszéli a nyelvet.

A kérdezettek körében a *családszerkezetet* tekintve többgenerációs együttélés nem jellemző, a tanulók családjának csak egyötödében fordul elő: legritkábban a román, leggyakrabban a horvát és cigány alminta esetében – egyben ez az a két csoport, ahol az átlagnál jóval nagyobb arányúnak mondható, hogy a nemzetiségi nyelv a tanulók anyanyelve (2–2%). A horvát tanulók esetében jelentős a nemzetiségi hovatartozás vállalása is (9,4%), ugyanez a cigány tanulókra nem jellemző (2. tábla).

Az együtt élők számát tekintve az átlagos *családnagyság* 4,2 fő, ami a nukleáris családi együttest – 2 szülő 2 gyerekekkel való együttélését – feltételezi (3. tábla). Az együtt élők számát tekintve a családnagyság abban a két csoportban a legnagyobb, ahol a többgenerációs együttélés az átlagnál gyakrabban fordul elő: az első helyen a cigány családok vannak, őket követik a horvátok. A legkisebbek jellemzően a román, a szerb és a szlovák családok. A testvérek számából a család összetételére lehet következtetni: a testvérek – azaz a családon

2. tábla. A nagyszüleid együtt élnek-e veletek? (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=1168	Horvát N=145	Német N=688	Román N=58	Szerb N=78	Szlovák N=309	Együtt N=2439
Igen	28,2	29,0	18,6	13,6	21,8	23,3	20,5
Nem	79,8	71,0	81,4	86,4	78,2	76,7	79,5
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

belül a gyerekek – száma igen alacsony a szlovák és a német, magas a cigány kérdezettek esetében. A testvérek számának és az együtt élők számának összevetéséből ismét visszakövetkeztethetünk a családok összetételére: a többgenerációs együttélés a legvalószínűbb a horvátok esetében, a csonka, csak egy-szülős családokban való együttélés pedig a román a szerb, és a szlovák családok esetében. A háztartásban együtt élők számát a szobák számával egybevetve úgy tűnik, hogy a legkedvezőbb helyzetben a román és a német almintába került tanulók vannak, ahol a szobák száma meghaladja a háztartásban élők számát. Az átlagtól jelentős mértékben a cigány tanulók helyzete marad el: ők minden bizonnyal mással osztoznak azon a szobán, amelyben laknak.

3. tábla. Az együtt élők, a testvérek és a szobák száma (nemzetiségi oktatásban résztvevők, átlagok)

	Hány szoba van a lakásban	Háztartásban együtt élők száma	Testvérek száma
Cigány	3,0	5,2	2,3
Horvát	4,6	4,3	1,2
Német	4,8	4,1	1,1
Román	4,6	3,8	1,6
Szerb	3,8	3,7	1,4
Szlovák	3,7	3,8	1,0
Magyar	4,0	4,2	1,4
Átlag	4,2	4,2	1,4

4. tábla. A szülők dolgoznak-e? (nemzetiségi oktatásban résztvevők, az említések %-ában)

Igen	Cigány N=1157	Horvát N=137	Német N=637	Román N=68	Szerb N=67	Szlovák N=292	Együtt N=2250
Édesapád	70,6	84,4	90,4	72,4	75,4	74,8	78,5
Édesanyád	56,0	69,2	81,1	58,3	65,8	68,6	65,9

5. tábla. Az apa iskolai végzettsége (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=1157	Horvát N=137	Német N=637	Román N=68	Szerb N=67	Szlovák N=292	Együtt N=2250
Nem fejezte be	4,4	4,4	0,5	1,7	–	1,7	2,8
Általános iskola	20,3	16,8	4,7	15,0	11,9	11,3	14,1
Szaktanulmányok	41,8	41,6	30,0	41,7	38,8	52,4	39,7
Szakközépiskola	21,0	24,8	33,9	21,7	22,4	19,5	24,8
Gimnázium	5,5	3,6	8,9	6,7	7,5	5,1	6,4
Főiskola, egyetem	6,9	8,8	22,0	13,3	19,4	9,9	12,2
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

Nagyon fontos tényező mind a kultúraátadás, mind a szociális helyzet szempontjából a szülők iskolázottsága, foglalkoztatási helyzete és nemzetiségi hovatartozása. A szülők *foglalkoztatottságát* tekintve a legkedvezőbb helyzetben a német tanulók voltak: az ő esetükben mind az apák, mind az anyák túlnyomó többsége dolgozott (4. tábla). A legkevésbé kedvező helyzetben a cigány családok voltak, ahol az apák harmada munkanélküli, s az anyák közel fele szintén nem dolgozik (inaktív vagy munkanélküli). Szintén eléggé kedvezőtlenül alakul a román családok helyzete, ahol az apák 27,6%-a, s az anyák 41,7%-a nem dolgozik.

Az *iskolázottság* tekintetében a kérdezett tanulók apja a legnagyobb arányban szaktanulmányokat végzett (39,7%), közel egyharmaduk középiskolát (31,2%), felsőfokú végzettséggel csak 12%-uk rendelkezik (5. tábla). A legkedvezőbb helyzetben a németek vannak, az ő esetükben 44,8% a középiskolát és 22% a felsőfokú intézményt végzetek aránya. A felsőfokú végzettség még átlagon felüli a szerb apák esetében. A másik végponton a szlovák, a horvát és

a cigány apák vannak; esetükben a szakmunkás bizonyítvány a legjellemzőbb. A cigányoknál számottevő a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya (24,7%).

A tanulók származását tekintve a *szülők nemzetiségi hovatartozása* kiemelt jelentőségű. Kérdezetteink körében mind az apák, mind az anyák esetében kb. 2/3 a magyar, s 1/3 a nemzetiségi származásúak aránya (6. tábla). Mind az apákra, mind az anyákra jellemző, hogy a magyar származásúak aránya a legalacsonyabb – s a nemzetiségi származás a legmagasabb – a horvát és a román családokban,⁵ s a magyar a legmagasabb – és a nemzetiségi származás a legalacsonyabb – a cigányok és a szlovákok körében. (Más nemzetiség említése a magyar és a saját nemzetiségen kívül ritkán fordult elő.)

6. tábla. A szülők nemzetiségi hovatartozása (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %-ában)

	Édesanya			Édesapa		
	Nemzetiségi 1	Nemzetiségi 2	Magyar	Nemzetiségi 1	Nemzetiségi 2	Magyar
Cigány N=139	12,2	9,4	78,4	10,4	8,9	80,6
Horvát N=42	76,2	-	23,8	71,4	7,2	21,4
Német N=168	35,2	1,2	63,6	35,1	1,8	63,1
Román N=28	71,4	3,6	25,0	74,1	3,7	22,2
Szerb N=33	21,9	12,5	65,6	24,2	9,0	66,7
Szlovák N=101	13,9	3,0	83,2	15,8	3,0	81,2
Átlag	29,3		66,6	29,1		65,9

Itt és a továbbiakban:

Nemzetiségi 1 = a besorolással egyező, saját nemzetiség

Nemzetiségi 2 = a besorolással nem egyező, más nemzetiség

Mivel a kérdezett tanulók szülei számára, akik az '50–'70-es években születtek, nagy valószínűséggel a városiasodó, iparosodó, modernizálódó társadalomban már nem lehetett feltétlenül természetes a nemzetiségi származás vállalása, a családi nemzetiségi nyelvhasználat fenntartása, ennél fogva feltehetően már ezen időszakban szerepe lehetett az iskolának a családi szocializáció mellett. Ezért igyekeztünk azt is megtudni, hogy a kérdezett tanulók szülei jártak-e *nemzetiségi iskolába*. A nemzetiségi hovatartozást vállaló tanulók

5 A horvát és a román tanulók alacsony száma a kutatáson belül sajnos nem engedte meg, hogy esetükben részletesebb elemzést végezzünk.

szüleinek közel fele járt (46,5%), másik fele nem járt nemzetiségi iskolába (47%). Az átlagnál nagyobb arányú a nemzetiségi iskolába járás a horvát, a román és a szlovák szülők esetében, alacsonyabb a német, a szerb családok esetében. A horvát és a román példa feltehetően összefügg az előbb tárgyalt ténnyel, miszerint esetükben inkább jellemző, hogy mindkét szülő nemzetiségi származású.

Összességében úgy tűnik, a legtöbb esélyük a családon keresztül érvényesülő nemzetiségi szocializációra a horvátoknak van a szülők származását, s nemzetiségi iskolázásukat tekintve, s a többgenerációs együttélés is az ő esetükben jellemző elsősorban. A legkevesebb esélye erre a szlovák és a cigány (illetve nemzetiségi iskolázás szempontjából a német és a szerb származású) tanulóknak van.

2. Nyelv, identitás

A következőkben a tanulókat nemzetiségi hovatartozásuk felől kérdeztük. A nemzetiségi hovatartozás tényét és mértékét két tényező, a nyelv és az identitás mentén vizsgáltuk. A nyelv kapcsán az anyanyelvre, a nemzetiségi nyelvismeret mértékére, a családban dominánsan használt nyelvre kérdeztünk rá, az identitás kapcsán a vállalt és a vágyott identitást igyekeztük megismerni.

Az összes kérdezettet tekintve anyanyelv szempontjából a kérdezett tanulók túlnyomó többsége magyar anyanyelvűnek mondta magát, csak 6,21% mondta, hogy más az anyanyelve, illetve 5,2%-uk anyanyelve volt azonos az almintával (7. tábla). A magyar anyanyelv különösen a német, a szlovák és a cigány tanulókra volt jellemző, nemzetiségi anyanyelv leggyakrabban a román és a horvát tanulók esetében fordul elő, ahol a szülők mindketten nagy valószínűséggel kerülnek ki ugyanazon nemzetiségi csoportból. A nemzetiségi hovatartozást vállaló tanulóknak is átlagosan csak egyharmada beszél anyanyelvként a nemzetiségi nyelvet, legjellemzőbben itt is a román, a horvát és a szerb, legkevésbé a német és a szlovák tanulók.

A családban használt nyelv is sokat elárul a nemzetiségi tanulók nyelvi szocializációs esélyeiről. A családban a magyar nyelvet használják a nemzetiségi oktatásban résztvevő kérdezettek 83%-a esetében. Ez leginkább a cigány és a német családokra jellemző, ettől eltérően meglepően alacsony a németnél, legkevésbé a román, és a horvát családokról mondható el (8. tábla). A horvát családok közel felében beszélnek nemzetiségi nyelven (is), ami feltehetően részben a szülők azonos származásának, részben a többgenerációs együttélésnek köszönhető.

7. tábla. Mi az anyanyelved? (%)

	Nemzetiségi oktatásban résztvevők N=2458			Nemzetiségi hovatartozást vállalók N=199		
	Nemzeti- ségi 1	Nemzeti- ségi 2	Magyar	Nemzeti- ségi 1	Nemzeti- ségi 2	Magyar
Cigány	3,7	0,9	95,2	27,8	–	72,2
Horvát	29,7	2,1	68,3	59,2	–	40,8
Német	0,7	0,2	99,0	4,8	–	95,2
Román	34,5	5,2	60,3	57,7	–	42,3
Szerb	12,7	4,2	83,5	69,2	15,4	15,4
Szlovák	1,9	0,6	97,4	10,0	–	90,0
Együtt	5,1	1,1	93,8	31,6	1,0	68,3

A nemzetiségi hovatartozást vállalók között sem általános a nemzetiségi nyelv használata, 43%-uk nem beszél más nyelven otthon, csak magyarul, és mindössze 60% körüli a nemzetiségi nyelvhasználók aránya. (A beszélt nemzetiségi nyelv jellemzően a saját nemzetiség nyelve, egy-egy esetben fordult elő a szerb és a román tanulóknál a német nyelv használatának említése, s a szlovákoknál az egyéb nyelv.)

8. tábla Beszéltek-e otthon más nyelven a magyaron kívül? (%)

	Nemzetiségi oktatásban résztvevők		Nemzetiségi hovatartozást vállalók	
	igen	nem	igen	nem
Cigány	11,1	88,9	66,7	33,3
Horvát	50,3	49,7	69,4	30,6
Német	13,9	86,1	39,8	60,2
Román	46,7	53,3	73,1	26,9
Szerb	26,6	73,4	83,6	15,4
Szlovák	20,4	79,6	63,6	36,4
Együtt	16,8	83,2	57,5	42,5

Arra a kérdésre, hogy beszélnek-e más nyelvet a magyaron kívül, a nemzetiségi hovatartozást vállaló tanulók közel háromnegyede válaszolta, hogy igen (a beszélt nyelv jellemzően a saját nemzetiség nyelvét jelenti). Közel hasonló volt azok aránya, akik nem beszélnek, de értik a nemzetiségi nyelvet, illetve akik nem is beszélnek és nem is értik (13–13%) (9. tábla). (A megnevezett nyelvek közül csak a horvát és a szerb esetében nem volt teljes egybeesés a

A családi nyelvhasználatban mindenekelőtt az anya által a gyerekekkel való kommunikációban használt nyelv tűnik fontosnak a nemzetiségi nyelvi szocializáció szempontjából. Az itt kapott adatok alatta maradnak a családban használt nyelv esetében látott adatoknak, ami azt a feltételezést engedi meg, hogy a családban használt nemzetiségi nyelven elsősorban a nagyszülőkkel beszélnek. A tanulók többségének édesanyja magyarul szól gyermekeihez, töredéknyi a két nyelvet használók aránya, illetve elenyésző a nemzetiségi nyelveket használóké. Nemzetiségi nyelven vagy két nyelven a román és a horvát tanulókkal beszélnek az édesanyák, az egyéb nyelv is náluk fordul elő viszonylag nagyobb (3% körüli) arányban. A nemzetiségi hovatartozást vállaló gyerekek háromnegyedével az édesanyja magyarul beszél, s mindössze negyedével két nyelven (11. tábla).

11. tábla. Milyen nyelven beszél hozzád az édesanyád? (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=1163	Horvát N=145	Német N=690	Rómán N=68	Szerb N=76	Szlovák N=312	Együtt N=2446
Magyarul	95,5	77,9	96,5	63,3	93,4	97,8	94,2
Egyéb nyelven	1,1	2,9	0,1	3,3	1,3	0,6	0,9
Mindkét nyelven	3,4	19,3	3,3	33,3	5,3	1,6	4,9
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

Mivel többnyire a legidősebb generáció ismeri leginkább a nemzetiségi nyelvet, érdemes *generációk szerint* elkülönítve is elemezni a nyelvhasználatot, azaz milyen nyelven beszél a kérdezett anyjával, nagyanyjával és testvérével (bár a kis elemszám itt is korlátot jelent, akárcsak a korábbi esetekben, a tendenciákat mégis jól érzékelteti). A nemzetiségi hovatartozást vállaló tanulók 50%-a használja a nemzetiségi nyelvet (harmada két nyelvet használ) a nagyszülővel folytatott beszélgetésekben, 14% csak nemzetiségi nyelven kommunikál vele. Nemzetiségi nyelven a tanulók egyharmada (30,5%) beszél édesanyjával (egynegyede két nyelven, 4,3%-a nemzetiségi nyelven), 18,4%-uk pedig testvérével (12. tábla). Itt is az a két csoport rajzolódik ki (a horvát és a román), ahol mindkét szülő nemzetiségi származású, s nagyobb valószínűséggel maradt a családban is használt nyelv a nemzetiségi nyelv. Kiugró mellettük a szerb tanulók csoportja, ahol az anyával és a nagymamával azonos eséllyel használt nyelv a nemzetiségi nyelv.

Összességében a családnak meghatározó szerepet kell betöltenie a nemzeti és nemzetiségi nyelvi szocializációban. Ezzel szemben adataink alapján ez nem látszik minden csoport esetében biztosítottnak: viszonylag alacsony a nemzetiségi származású szülők aránya (feltehetően a tiszta nemzetiségi családok aránya még inkább), s a családban a nyelvhasználat dominánsan a magyar, mely tendencia a fiatalabb generációk között erősödni látszik. A tanulók háromnegyede ugyan beszél, de nem anyanyelvi szinten a nemzetiségi nyelvet, identitásukat tekintve is ellentmondásos némileg a helyzet: a vágyott és a tényleges hovatarozás nem esik egybe, még a nemzetiségi hovatarozást vállalók esetében sem. Kivételt mintánkban a horvát, a román és a szerb tanulók jelentenek, ők állnak legközelebb nemzetiségi csoportjukhoz, s mutatnak leginkább nemzetiségi kötődést és bírnak leginkább a nemzetiségi nyelv ismeretével.

3. Iskola

A nemzetiségi nyelv és lét fenntartásában a családot követően az iskolának lehet fontos szerepe. Az iskola vonatkozásában az 5. és 8. évfolyamra járó tanulókat a tanulásról, az erre fordított időről, tanulmányi eredményeiről s az iskolai nyelvtudásról kérdeztük elsősorban. Feltevésünk szerint a családi nemzetiségi szocializáció esélyeinek csökkenésével párhuzamosan az iskola szerepe értékelődik fel, de ez akkor tud érvényesülni, ha a tanulók magához az iskolához pozitív módon viszonyulnak.

Iskolatípus szerint a nemzetiségi tanulók túlnyomó többsége nyelvet oktató és normál iskolába jár. Az utóbbi a cigány tanulókra jellemző leginkább. Két tannyelvű iskolába a románokra járnak szívesen. Az oktatást tekintve ilyenformán azt gondolhatjuk, hogy nekik van a legtöbb esélyük az iskolán keresztüli nemzetiségi szocializációra. Ennél rosszabb a horvát, a német, a szerb, a szlovák tanulók esélye (16. tábla).

A tanulás fontossága tükrözi az iskolához való viszonyt. Összevetettük az egyes nemzetiségi tanulókat, három évfolyam különbséggel, mivel kíváncsiak voltunk arra, vannak-e jelentős különbségek köztük, illetve azok változnak-e s milyen irányban az iskolai évek alatt (17. tábla). A tanulás fontossága mindkét évfolyamon minden csoportnál 4-es érték felett van, a két vizsgált évfolyam között ez valamivel csökken, kivéve a román és a szlovák tanulók esetében. Az 5. évfolyamon a tanulás nagyobb fontossággal bír a szerb, a horvát és a német tanulók számára, a legkevésbé a cigány és a szlovák tanulók tartották annak. A 8. évfolyamon megváltozik a képlet: a leginkább a román

16. tábla. Milyen iskolába jársz? (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=1169	Horvát N=145	Német N=696	Román N=60	Szerb N=79	Szlovák N=314	Együtt N=2463
Nemzetiségi tannyelvű ált. isk.	1,3	–	0,1	11,7	–	–	0,9
Két tannyelvű ált. isk.	0,1	17,2	11,6	50,0	10,1	5,1	6,5
Nyelvet oktató ált. isk.	0,3	47,6	70,3	38,3	53,2	56,1	34,0
Normál ált. iskola	80,2	35,2	9,9	–	36,7	38,9	49,0
Egyéb	18,2	–	–	–	–	–	8,6
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

17. tábla. Milyen fontos számodra a tanulás? (1–5 skála átlagai)

	5. osztály	8. osztály
Cigány	4,2	4,0
Horvát	4,5	4,3
Német	4,5	4,1
Román	4,3	4,5
Szerb	4,7	4,4
Szlovák	4,1	4,4
Magyar	4,4	4,2
Együtt	4,4	4,2

tanulók tartották fontosnak, és a legkevésbé a cigány és a német származásúak. Sajátosnak mondható, hogy bár az 5. évfolyamon még nem a cigány alcsoport tanulói tartották az iskolát a legkevésbé fontosnak, s a két évfolyam közötti csökkenés is átlagos volt esetükben, a 8. osztályra azonban már ők értékelték a legalacsonyabbra a tanulás fontosságát.

Abban a tekintetben is igen nagy a különbség a kérdezett tanulók között, hogy az iskolai tanórán kívül mennyi időt fordítanak tanulásra. Ez átlagosan mindkét évfolyamon valamivel több, mint 2 óra. A két évfolyam között ez az arány 0,2 órával emelkedik (18. tábla). Az 5. évfolyamon a szerb tanulók töltik a legtöbb időt tanulással, a legkevésbé pedig a szlovákok fordítanak erre. A 8. évfolyamon a szerb diákok mellett a románok tanultak a legtöbbet, s a legkevésbé a cigány tanulók. Az utóbbiak esetében az is kitűnik, hogy amíg minden más csoportnál növekszik a tanulásra fordított idő a két évfolyam között, addig esetükben egyre csökken az életkor előrehaladtával. Ezt nemigen

18. tábla. Hány órát töltesz egy nap tanórán kívüli tanulással? (nemzetiségi oktatásban résztvevők)

	5. osztály	8. osztály
Cigány	2,3	2,0
Horvát	2,4	2,7
Német	2,4	2,4
Román	2,4	3,1
Szerb	3,2	2,8
Szlovák	2,0	2,2
Egyéb		2,7
Magyar	2,2	2,4
Együtt	2,3	2,5

19. tábla. A bizonyítvány minősítése (nemzetiségi hovatartozást vállalók, %)

	5. osztály					8. osztály				
	jeles	Jó	közepes	elégséges	bukás	jeles	jó	közepes	elégséges	bukás
Cigány N=18	8,3	31,3	50,0	2,1	8,3	–	22,2	22,2	38,9	16,7
Horvát	40,5	45,2	14,3	–	–	14,9	63,8	17,0	4,3	–
Német 83	33,7	44,2	20,0	1,1	1,1	19,3	43,4	31,3	4,8	1,2
Román 26	21,7	30,4	47,8	–	–	26,9	38,5	26,9	7,7	–
Szerb13	53,8	38,5	7,7	–	–	30,8	23,1	46,2	–	–
Szlovák 11	26,7	36,7	33,3	3,3	–	–	72,7	18,2	9,1	–
Magyar 313	24,3	41,4	28,9	3,6	1,8	12,5	39,3	39,3	7,3	1,6
Együtt 515	26,7	40,8	28,2	2,4	1,8	14,4	41,9	34,4	7,6	1,7

lehet a követelmények csökkenésével magyarázni, a jelenségnek inkább az lehet az oka, hogy az iskola nem váltotta be a cigány tanulók szemében a hozzá fűzött reményeket, ezért fokozatosan elfordulnak az intézménytől, egyre kevesebb energiát fordítva rá.

A bizonyítványt tekintve az eredmények romlása tűnik ki a két évfolyamon: a nyolcadikosok között megnőtt a közepes tanulók aránya, s a jeles tanulóké jelentős mértékben csökkent, a négyesek mindkét évfolyamon hasonló

20. tábla. Tanultál-e nyelvet az óvodában? (nemzetiségi hovatartozást vállalók, %)

	Cigány N=17	Horvát N=43	Német N=80	Román N=25	Szerb N=12	Szlovák N=11	Együtt N=188
Igen	5,9	74,4	77,5	84,0	58,3	72,7	69,7
Nem	94,1	25,6	22,5	16,0	41,7	27,3	30,3
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

arányban vannak képviselve (19. tábla). Nagy különbség van azonban mindkét évfolyamon a nemzetiség szerinti csoportosítást vizsgálva a tanulói csoportok között: a jók közé tartoznak a szerbek és a németek, a horvátok az 5. évfolyamon, a gyengébbek közé a cigány, a román és a szlovák tanulók. A 8. évfolyamra ez valamelyest átrendeződik: a jó tanulók között vannak a románok, s gyenge tanulónak egyértelműen csak a cigányok tekinthetők. Rajtuk láthatóan nem segít az iskola, inkább rossz hatással van: bár a tanulás fontossága nem csökkent esetükben számottevően a többi csoporthoz viszonyítva, mind a tanulásra fordított idő, mind a tanulmányi eredményességük romlott a három év alatt.

A nemzetiséghez való viszony alakulásában az iskola esetében is a nemzetiségi nyelv és kultúra tanulásának van közvetlen hatása, amit a nemzetiségi oktatási program tesz lehetővé a résztvevők számára. Az iskolai nyelvátadásban szerepe lehet a nyelvválasztás lehetőségének, a tanult nyelvek összetételének és az esetlegesen nemzetiségi nyelven tanult tárgyaknak is.

Az iskolai nyelvtanulást – különösen a nemzetiségi tanulók esetében – jelentős mértékben befolyásolja az is, hogy a tanulók az iskola előtt jártak-e óvodába, s különösen, hogy jártak-e nemzetiségi óvodába, s hogy ott tanultak-e nemzetiségi nyelven. Mivel a családban egyre kevesebb tanulónak van esélye anyanyelvként elsajátítani a nemzetiségi nyelvet, a nemzetiségi óvodának nagy szerepe lehet az iskolai nemzetiségi oktatás sikerességében. Óvodába a nemzetiségi oktatásban résztvevők (illetve az e kérdésre válaszolók) 99%-a járt, s itt több mint kétharmad arányban nyelvet is tanultak (20. tábla). A tanult nyelvek jellemzően nemzetiségi nyelvek: a horvátok 83,9%-a horvátot, németek 98,4%-a németet, a románok 85,7%-a román, a szerbek 71,4%-a szerbet és a szlovákok 87,5%-a szlovákot tanult az óvodában. Más nyelvek tanulása valamivel ritkábban fordul elő: ezek a német és az angol több esetben,

21. tábla Első nyelv tanulása (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=844	Horvát N=106	Német N=533	Román N=54	Szerb N=62	Szlovák N=276	Együtt N=1875
Nemzetiségi 1	–	29,2	87,6	70,4	6,5	22,1	33,5
Nemzetiségi 2	–	0,9	0,2	–	–	–	0,1
Német	–	54,7	–	24,1	54,8	38,0	32,4*
Angol	–	15,1	12,0	–	37,1	39,9	33,0
Egyéb	4,6	–	0,2	5,6	1,6	–	1,0
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

* A német nemzetiségi tanulók adatai a 'Nemzetiségi 1' nyelv alatt szerepelnek.

22. tábla Második nyelv tanulása (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=70	Horvát N=75	Német N=138	Román N=52	Szerb N=12	Szlovák N=114	Együtt N=461
Nemzetiségi 1	1,4	53,3	6,5	19,2	25,0	33,3	21,7
Nemzetiségi 2	–	–	0,7	–	–	–	0,4
Német	42,9	26,7	–	25,0	8,3	34,2	22,3*
Angol	52,9	20,0	83,3	38,5	58,3	32,5	50,1
Egyéb	2,9	–	2,9	17,4	–	–	5,5
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

* A német nemzetiségi tanulók adatai a 'Nemzetiségi 1' nyelv alatt szerepelnek.

illetve a szerb és a horvát egy-egy esetben. (A cigányokra nem jellemző, hogy az óvodában nyelvet tanulnának.)

Az általános iskolai nyelvoktatásban egy vagy két nyelv tanulására van mód, s gyakori a választás lehetősége több nyelv kínálata esetében. A nyelvoktatásban részt vevő tanulók kb. felének (52,6%) volt az iskolában *nyelvválasztási lehetősége*, legkevésbé a horvátoknak és a németeknek (49,6 és 49,2%), leginkább a szlovákoknak és a szerbeknek (61,3 és 60,4%).

A *nyelvtanulással* kapcsolatos kérdésekre az első nyelv esetében a kérdezett tanulók döntő hányada válaszolt, a második nyelvre vonatkozóan csak kisebb részük. Második nyelvet a 8. évfolyamon jóval kevesebben tanulnak (21–22. tábla). Az *első nyelv* tanulásáról a döntés elsősorban az 'iskolahasználók', azaz a szülők és a tanulók kezében van, 60,6%-ban ők döntöttek az

elsőként tanult nyelvről (33,2%-ban a szülők, 27,4%-ban a tanuló tették ezt meg), 16,7% esetében a tanárok vagy az igazgató, a fennmaradó esetekben egyéb dolgok (pl. a körülmények) határoztak. A nemzetiségi oktatásban résztvevő tanulók egyharmada tanulja a nemzetiségi nyelvet első nyelvként, két-harmaduk az angolt vagy a németet. A nemzetiségi nyelvet a német és a román tanulók tanulják magas arányban (az előbbi csoport esetében nem tudjuk elkülöníteni a nemzetiségi és az idegen nyelvként tanult nyelveket). A németet a horvát, a szerb és a szlovák, az angolt a szlovák és a szerb tanulók tanulják első nyelvként nagy valószínűséggel. A *második nyelv* tanulásában is döntő az iskolahasználók választása (21,5%-ban a szülő, 38,3%-ban a tanuló döntött felőle), csak 14%-ban játszott benne nagy szerepet az iskola (a tanár, az igazgató). A második nyelvként tanult nyelv nagy valószínűséggel az angol, mellette a német és a nemzetiségi nyelv tanulása kb. hasonló arányban fordul elő. A nemzetiségi nyelv a horvátoknál, a szlovákoknál és a szerbeknél, a német a cigányoknál és a szlovákoknál, az angol a németeknél és a szerbeknél fordul elő az átlagosnál magasabb arányban. (Az egyéb nyelv jellemzően a román tanulók esetében a francia (9,6%), a cigány tanulók esetében az orosz.)

Az iskolának nemzetiségi szocializációban a családot kiegészítő szerepe adataink szerint összességében, úgy tűnik, kevés eséllyel tud érvényesülni. Nem kedvez a nemzetiségi nyelvi szocializációnak a domináns iskolatípus (nyelvvoktató iskolába jár a nemzetiségi tanulók nagy része, s normál általános iskolába a cigány tanulók túlnyomó többsége), s a nyelvtanulás tényleges gyakorlata sem. A nyelvtanulásban a nemzetiségi nyelvek pozíciója nem jobb, mint a nagy nyelveké, s mivel a nyelvtanulás alakulásában az iskolahasználók a meghatározók, nem valószínű, hogy e tendencia megváltozna a jövőben. A nemzetiségi hovatartozás iskolán keresztül megőrzésére a legnagyobb esélye a románoknak és a németeknek van. A román tanulók vesznek részt a legnagyobb arányban nemzetiségi tan nyelvű, illetve kétnyelvű oktatásban, és ők tanulják az iskolában nemzetiségi nyelveket a legnagyobb arányban első nyelvként.

4. Vallás

A vallásnak, az egyháznak is fontos szerepe lehet a nemzetiségi lét megőrzésében, különösen az általunk vizsgált nemzetiségek esetében, mivel közöttük erős a nemzetiségenként eltérő felekezeti hovatartozás, ami által nemcsak a nyelvi, hanem a vallási különállás hangsúlyozásán keresztül is megkülönböztetheti önmagát egy-egy nemzetiségi csoport. A felekezeti és

nemzetiségi hovatartozást segíti a vallásosság és a vallásgyakorlás, azaz a templomba járás, amit külön vizsgáltunk.

Felekezeti hovatartozás tekintetében a kérdezettek kétharmada római katolikus, közel egyötöde református. A római katolikusok minden csoport esetében többségben vannak, a románok kivételével (23. tábla). Ez dominál a horvátoknál és a németeknél, a többi csoport esetében, a római katolikusok mellett, számottevő a más felekezetbe tartozók aránya is: a szerbeknél a görög katolikus, a református és az ortodox, a románoknál az evangélikus és az ortodox, a szlovákoknál az evangélikus és a református vallás jelenik meg. A cigány alminta tanulóinak többsége római katolikus, egynegyedük református, s előfordul körükben az összes többi felekezet is.

23. tábla. Milyen felekezethez tartozol? (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=577	Horvát N=122	Német N=460	Román N=56	Szerb N=70	Szlovák N=275	Együtt N=2098
Római katolikus	60,0	88,4	77,1	7,3	51,4	55,6	64,4
Görög katolikus	4,3	–	1,7	5,4	15,7	6,2	3,9
Református	24,2	3,6	11,1	37,5	18,6	13,8	17,9
Evangélikus	4,6	4,3	3,9	–	–	17,9	5,8
Ortodox	0,2	–	–	20,6	4,3	0,4	1,8
Egyéb	6,8	3,6	6,4	21,4	10,0	6,9	6,9
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

A felekezeti hovatartozás mellett a vallásosság és a tényleges vallásgyakorlást jelző templomba járás közvetíti a vallás vagy az egyház befolyását, s ezen keresztül hozzájárulhat a kisebbségi közösségi integráció erősítéséhez. A *vallásosság* a tanulók felét jellemzi egyértelműen, különösen jelentős mértékű a horvátok esetében, a legkevésbé a cigányokra jellemző (24. tábla). *Templomba* már valamivel kevesebben járnak (45,2%), leginkább a horvát almintába tartozó tanulók (81,4%), legkevésbé a cigány alminta tanulói (35,9%), a többi csoport esetében 45–50% körüli az arány.

Bár a tanulók tekintélyes része jár templomba, a *szertartások nyelve* csak elvétve nemzetiségi nyelv, az összes válaszoló 4,8%-a jár ilyen szertartásokra (25. tábla). Leginkább a román tanulókra jellemző, hogy román nyelvű szertartáson

24. tábla. Vallásos vagy-e? (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=1114	Horvát N=144	Német N=677	Román N=60	Szerb N=75	Szlovák N=308	Együtt N=2378
Igen	46,5	76,4	55,7	56,7	44,0	57,5	52,5
Nem	27,8	9,0	20,8	13,3	16,0	22,1	23,2
Bizonytalan	25,7	14,6	23,5	30,8	40,0	20,5	24,3
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

25. tábla. Milyen nyelven folynak a szertartások? (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=618	Horvát N=123	Német N=478	Román N=37	Szerb N=47	Szlovák N=193	Együtt N=1430
Nemzetiségi 1	0,3	22,8	2,4	51,4	14,9	0,5	5,5
Nemzetiségi 2	0,7	–	0,2	5,4	2,1	0,5	0,6
Magyar	98,7	75,6	97,4	40,5	80,9	97,9	93,9
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

vesznek részt, előfordul még a horvátok és a szerbek esetében is a nemzetiségi nyelvhasználat, ám nem jellemző a szlovák és a német alminta tanulóira.

A vallásosság, bár nagymértékben jellemzi a tanulókat, s nagy arányú a templomba járás, összességében, úgy tűnik, mivel jellemzően nem nemzetiségi nyelven folynak a szertartások, a nyelv megmaradását közvetlenül nem tudja segíteni. Elképzelhető azonban, hogy a közösségi integráció erősítésén keresztül a magyar nyelvű szertartások révén is hozzá tud járulni a nemzetiségi kultúra és identitás fennmaradásához.

5. Tervek

Bár a korábban tárgyalt intézmények (család, iskola, egyház) jelentős szerepet játszanak a nemzetiségi lét megőrzésében, arra feltehetően sok esetben döntő hatással lehet a személyes élettervek alakulása (pl. pályaválasztás, a letelepedés helyszíne, párválasztás stb.). Ha egy nemzetiségi származású fiatal akár szociális,

akár földrajzi értelemben távol kerül lakóhelyétől, a családi és a nemzetiségi közegetől, a nemzetiségi lét fontossága nagy eséllyel szorul háttérbe. A kérdezett tanulók terveit a továbbtanulás, a pályaválasztás szempontjából vizsgáltuk, illetve azt is szeretnénk volna megtudni, hol szeretnének élni felnőtt korukban, közel vagy távol jelenlegi lakóhelyüktől.

Az általános iskolai továbbtanulást tekintve a tanulók többsége (59,4%) szakma tanulására készül, legtöbben szakközépiskolába szeretnének menni, kevesebben szakmunkásképző vagy szakiskolába (26. tábla). A tanulók egynekgyede gimnáziumba szeretne menni – ez az az iskolatípus, ahol a nemzetiségi nyelvek tanulására az elvi lehetőség adott. A gimnáziumba törekvők között nagy számban vannak a román, a német és a szerb almintába tartozók, szakközépiskolába leginkább a szlovákok szeretnének menni. A szakmunkásképzőt választók között viszonylag sokan vannak a cigány és horvát almintába tartozók. A legtöbb bizonytalan a cigány almintá tanulóinak körében található.

26. tábla Mit szeretnél csinálni az általános iskola után? (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N=1157	Horvát N=145	Német N=690	Rómán N=59	Szerb N=78	Szlovák N=78	Együtt N=2436
Gimnázium	19,0	20,7	34,3	47,5	30,8	16,6	25,6
Szakközépiskola	37,4	38,6	39,7	25,4	41,0	50,8	39,7
Szakmunkásképző	20,6	23,4	11,4	13,6	15,4	19,5	17,7
Szakiskola	3,8	2,1	1,0	6,0	2,8	2,3	2,8
Még nem tudom	13,1	11,7	7,2	1,7	7,7	7,8	10,2
Nem	1,0	3,1	–	–	–	–	0,7
Nem tudom	4,7	1,4	0,9	1,7	2,8	2,8	2,8
Egyéb	0,4	–	0,4	3,4	–	–	0,5
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

A pályaválasztásra vonatkozó kérdésnél a leggyakoribb a nem tudom válasz, különösen a német, a horvát és a cigány almintá esetében. A tanulóknak közel a fele még nem tudja, milyen pályára szeretne lépni. 30%-uk fizikai munkára készül, 20% körüli arányban értelmiségi pályára vágnak. Nemzeti-ségenként jelentős különbségek vannak ebben a vonatkozásban is: fizikai munkára készülnek az átlagot meghaladó mértékben a cigány és horvát

tanulók, értelmiségi pályára a szerb, a szlovák és a német származásúak, s a román tanulók körében számottevő a mezőgazdasági fizikai és a vállalkozói pályára készülő aránya (27. tábla).

27. tábla. Mi szeretnél lenni felnőtt korodban? (nemzetiségi oktatásban résztvevők, %)

	Cigány N = 1148	Horvát N = 145	Német N = 682	Román N = 58	Szerb N = 70	Szlovák N = 307	Együtt N = 2410
Nem értelmezhető	1,0	1,4	1,8	-	-	2,0	1,3
Mg-i fizikai	1,5	-	0,6	8,6	4,3	3,9	1,7
Még nem tudom	43,3	44,1	45,7	34,5	37,1	40,4	43,3
Egyéb fizikai	31,4	29,0	20,1	22,4	25,7	27,4	27,1
Értelmiségi	18,1	17,2	24,9	20,7	28,6	28,5	20,7
Vezető	0,6	0,7	0,4	1,7	-	1,8	0,6
Vállalkozó	0,5	1,4	0,9	6,4	-	0,3	0,8
Híres	0,9	-	0,4	-	-	0,3	0,6
Gazdag	0,4	1,4	0,9	-	-	-	0,5
Egyéb	2,4	4,8	4,3	5,2	4,3	4,2	3,4
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

Arra a kérdésre, hol élnének szívesen felnőtt korukban, a kérdezett tanulók közel 60%-a válaszolta, hogy ugyanazon a településen, ahol jelenleg, és mintegy 20% valahol a környéken, bár nem ugyanazon a településen. Másutt csak 21,7% szeretne élni, közülük 15% Magyarországon, 6,7% külföldön. Nemzetiségenként legjellemzőbben ugyanazt a települést választaná, ahol jelenleg él a német, a szlovák, a horvát és a szerb tanulók többsége (65, 60 és 59–59%), a horvát és a román almintá tanulói élnének szívesen másutt a környéken, Budapestet leginkább a cigány almintá tanulói helyezik előtérbe, a külföldöt a német és a szerb tanulók.

A tanulók terveiket tekintve reálisan szakmát szeretnének tanulni, gimnáziumi továbbtanulást csak kevesen terveznek. A gimnáziumi továbbtanulók között a nemzetiségi gimnáziumot választók feltehetően csak kis arányban vannak, a többiek számára a középfokú továbbtanulásban már nem lesz adva a nemzetiségi nyelvtanulás lehetősége. A továbbtanulási tervek ilyenformán, úgy tűnik, összességében középfokon már nem igazán támogatják a nemzetiségi nyelvi megmaradást. A lakóhelyre vonatkozó tervek ugyanakkor

nem tennék lehetetlenné a nemzetiségi identitás és nyelv megtartását, különösen mivel a tervek szerint sokan maradnának helyben.

6. Vélemények

A vélemények elemzése elsősorban a nemzetiségi nyelvről, nemzetiségi létről és ezek megőrzéséről alkotott vélemény megismerését célozta, több más nyelv, több más fontos dolog, cél összefüggésében, azokkal összevetve.

A *nyelvekről* alkotott vélemény megismerése érdekében három nyelvre kérdeztünk. 5 fokú skálán mértük a nyelvek hasznosságáról alkotott véleményt olyan területekkel kapcsolatosan, amelyeknél felmerülhet az idegen, illetve a nemzetiségi nyelvek értéke, különbsége. Az elemzést némileg nehezíti, hogy átfedést jelent a nemzetiségi és az idegen nyelv dimenziója a német esetében. A felsorolt területek között mindenkor az angol és a német nyelv hangsúlyozódik, körülbelül hasonló arányban, illetve az angol a tv, a videó esetében valamivel, a számítógép- és internethasználat közben jelentősen megelőzi a németet. A nemzetiségi nyelv a fentiekben többnyire háttérbe szorul, hasznosnak inkább az általános műveltség megszerzésében és az utazásnál bizonyul, jelentős szerepe van azonban a két másik nyelvvel összevetve az identitás kialakításában és megőrzésében (a német magas értékét ebben a dimenzióban egyértelműen a nemzetiségi nyelvként kaphatott) (28. tábla).

A tanulók *nemzetiségi léthez* fűződő viszonyát két évfolyamon, az 5. és a 8. osztályban, több más kérdés kontextusában vizsgáltuk, 5 fokú skála segítségével (29–30. tábla). A felsoroltak között legfontosabbnak tartott dolgok mind a két évfolyamon a jó szakma megszerzése, ezt követi a középiskola elvégzése, a család és az egyetem hátrébb sorolódik mindkét korcsoportban (11 és 14 évesek). A nemzetiségi vonatkozású célok még távolabbiak, leginkább fontos ez a horvát, a román, és a szerb tanulók számára. A nemzetiségi lét megítélésében a két évfolyam között a felsorolt célok sorrendjében nem volt lényeges különbség, bár a magasabb évfolyamon kissé minden érték veszített fontosságából, különösen a cigány és a szlovák tanulók esetében. A magasabb évfolyamon egyetlen érték erősödött meg: a cigányok számára a családalapítás jelentősége a 8. osztályra megnőtt. Szembetűnő azonban az egyes célok között a nemzetiségi vonatkozásúak erőteljesebb háttérbe szorulása, ami arra enged következtetni, hogy az iskolai oktatás során a nemzetiségi kötődés nem erősödik, hanem inkább gyengül, azaz az iskola nemzetiségi szocializációs szerepe nem működik igazán hatékonyan. A 8. évfolyamos tanulók között a korábban említett három csoport (szerb, horvát, román) emelkedik ki

28. tábla. Az egyes nyelvek szerepe a tervek megvalósításában (1–5 közötti skála átlagértékei)

	<i>Angol</i>	<i>Német</i>	<i>Nemzetiségi</i>
Továbbtanulás	3,8	3,8	2,8
Elhelyezkedés	3,8	3,8	2,9
Általános műveltség megszerzése	3,6	3,6	3,1
Utazás	3,9	3,8	3,1
Tv, videó használata	3,6	3,4	2,9
Számítógép, internet használata	4,2	3,1	2,5
Identitás kialakítása, megőrzése	2,8	3,8	3,1

a nemzetiségi kötődés tekintetében, míg azonban az 5-ikes tanulók számára ezek még hasonló fontosságúak voltak, mint az egyéb személyes célok, addig a nyolcadikosok körében már messze alatta maradnak az utóbbiaknak.

Közelebről megvizsgálva a tanulók véleményét a nemzetiségi hovatartozást illetően, *össességében* úgy tűnik, hogy saját nemzetiségi hovatartozásuk nem tartozik az általuk legfontosabbnak vélt dolgok közé. A többi nyelvvel összevetve a nemzetiségi nyelv kevésbé bizonyul hasznosnak gyakorlatiasabb célok elérésében, s az életcélok között is természetesen előbbre sorolódnak az egzisztenciateremtéssel összefüggők, s az idő múlása csak tovább növeli a távolságot az egzisztenciális célok és a nemzetiségi léttel összefüggő célok között.

29. tábla. Mennyire fontosak számodra az alábbi dolgok? (5. osztályosok, 1–5 skála átlagértékei)

	<i>Cigány</i> N=37	<i>Hornát</i> N=42	<i>Német</i> N=92	<i>Román</i> N=21	<i>Szerb</i> N=14	<i>Szlovák</i> N=30	<i>Magyar</i> N=227	<i>Együtt</i>
Jó szakmát szerezni	4,3	4,7	4,7	4,8	5,0	4,7	4,7	4,7
Középiskolát elvégezni	4,0	4,6	4,6	4,6	4,9	4,2	4,5	4,5
Egyetemet végezni	3,9	4,2	4,5	4,5	4,9	3,9	4,3	4,3
Sok pénzt keresni	4,1	4,6	4,6	4,6	4,9	4,7	4,5	4,5
Családot alapítani	3,2	4,7	4,7	4,8	4,8	4,3	4,4	4,4
Kisebbségi nyelvem megőrzése	3,8	4,6	4,5	4,8	4,8	4,2	3,9	4,2
Kisebbségi csoportomhoz tartozni	3,7	4,4	3,9	4,4	4,5	3,6	3,4	3,7

30. tábla. Mennyire fontosak számodra az alábbi dolgok? (8. osztály, 1–5 skála átlagértékei)

	<i>Cigány</i>	<i>Horvát</i>	<i>Német</i>	<i>Román</i>	<i>Szerb</i>	<i>Szlovák</i>	<i>Együtt</i>
Jó szakmát szerezni	4,6	4,7	4,7	4,8	4,7	4,7	4,7
Középiskolát végezni	4,3	4,5	4,5	4,4	4,5	4,4	4,4
Egyetemet végezni	3,4	3,7	3,8	4,0	3,7	3,5	3,5
Sok pénzt keresni	4,3	4,1	4,3	4,1	4,3	4,2	4,3
Családot alapítani	4,1	4,3	4,2	4,4	4,1	4,2	4,2
Kisebbségi nyelvem megőrzése	2,9	3,4	3,2	3,6	3,4	2,9	3,1
Kisebbségi csoportomhoz tartozni	2,7	3,0	2,6	3,2	3,1	2,7	2,7

Összegzés

A nemzetiségi lét fennmaradása szempontjából meghatározó intézmények – a család és az iskola – magyarországi elemzésünkben nem bizonyultak igazán hatékonyak. A család önmagában leginkább akkor ad esélyt a nemzetiségi kultúra és nyelv megőrzésére, ha mindkét szülő nemzetiségi származású, és/vagy a családban három generáció él együtt. Ma ebben a kérdésben átmeneti helyzet érvényesül: a nemzetiségi származású tanulók jelentős része nemzetiségi származás szempontjából vegyes családban nő fel, a nemzetiségi nyelvet már nem anyanyelvként tanulták, s nem is beszélnek ezen a szinten, a nemzetiségi identitás tekintetében is gyenge a nemzetiséggel való kapcsolat, még a nemzetiségi hovatartozást vállalók körében is nagyfokú a bizonytalanság.

Az iskola az az intézmény, amely a nemzetiségi csoportok esetében fontos szerepet tölthet be a kulturális reprodukcióban, sőt esetleg pótolhatná a család kiesni látszó funkcióját a nemzetiségi szocializációban. Elemzésünk azonban azt mutatta, hogy erre is igen kevés az esély, mivel a tanulók többsége csak nyelvet oktató nemzetiségi iskolába jár, kisebb részük normál általános iskolát látogat, ennél fogva a képzőhelyen feltehetően keveset találkoznak a nemzetiségi nyelvvel és kultúrával. Az iskolák felében biztosított a nyelvválasztás, ennek ellenére a többség nem nemzetiségi, hanem idegen nyelvet tanul első nyelvként, elsősorban a szülők, másodsorban a tanulók döntésének eredményeként.

A tanulók terveikben és értékrendjükben az egzisztenciális célokat előbbre sorolják, mint a nemzetiségi léttel kapcsolatosakat. A szakadék egyre nő, ami azt mutatja, hogy a nemzetiségi oktatás nem képes önmagában betölteni a hiányzó funkciókat, a nyelvükben, identitásukban megerősödött tanulócsoportokat felkészíteni a továbbtanulásra, az életre.

A fentiek csak általánosságban igazak, az egyes csoportok között ugyanis jelentős eltérések lehetnek. A legnagyobb eséllyel mind a családi, mind az iskolai szocializáció szempontjából a román tanulók rendelkeznek, hasonlóan a horvát tanulókhoz, mégis gyengébb kötődést mutatnak. Sajátos a szerb tanulók helyzete: a nemzetiségi hovatartozást vállalók között is sok szülő a magyar származású, de ennek ellenére gyakori a nemzetiségi nyelv anyanyelv-ként való használata a családban, s erős a nemzetiségi kötődés. A másik, az átlagtól még inkább eltérő csoportot a cigány almintába tartozó tanulók jelentik. Rájuk jellemző legkevésbé a kisebbségi nyelvhasználat, a vallásosság, ők járnak legnagyobb arányban normál általános iskolába, s az ő értékeikben van a legkisebb szerepe a nemzetiségi hovatartozás megőrzésének. Az ő esetükben az iskolának még nagyobb jelentősége kellene, hogy legyen, mint a többi csoport esetében. Ennek ellenére a cigány almintá tanulóit a magasabb évfolyamokon nemcsak a kisebbségi lét dimenziójában mutatnak távolodást, hanem (miközben a továbbtanulás és a szakmaszerzés jelentősége körükben is felértékelődik) távolodni látszanak magától az iskolától is, egyre kevesebb időt fordítanak rá és egyre gyengülő eredményt érnek el.

ANNA IMRE

Pupils in national minority education

Data sampling by questionnaires was conducted among minority local authorities and educational institutions in autumn 1999. In the survey of educational institutions minority and other local authority representatives, headmasters, teachers, primary and secondary school pupils were contacted with questionnaires in a total of 264 localities. The article analyses the data of primary school pupils in their senior years (years 5 to 8), 2250 pupils in all, primarily from the aspect of the opportunities for national survival. First of all, we wanted to know to what extent pupils participating in nationality education speak their nationality's language, identify with their nationality and what opportunities they have to continue learning or maintain their language and identity in the long term. A separate group of questions was connected to the education of gypsy pupils, since in their case different social and socialising issues can be identified.

Institutions which are determining from the aspect of survival of nationality existence, family and school, did not really prove effective in our analysis. The family in itself will provide a chance for preserving nationality culture and language if both parents are of the same nationality and/or three generations live together. Concerning this issue, a temporary situation can be seen today: with regard to national origins, a significant part of pupils from a nationality background grows up in a mixed family, they haven't learnt the language of the nationality as their mother tongue and do not speak it on a native level. With regard to nationality identity the connection with the nationality is weak and even among those who regard themselves as belonging to a nationality insecurity is high.

The school is the institution which, in the case of nationality groups, can play an important role in cultural reproduction, moreover, may make up for the seemingly disappearing function of the family in nationality socialisation. However, our analysis showed that there was also a rather slim chance for that, since the majority of pupils attend a nationality school where only the language is taught, while a minority attend a mainstream primary school, thus supposedly they do not often come across their nationality's language and culture in the basic educational institution. Pupils can choose what language they want to learn in half of the schools, however, many do not learn their nationality's language but a foreign one as their first choice. This is primarily due to the parents' decision, and secondly due to the pupils' decision.

The pupils' plans and values favour existential aims rather than issues connected to nationality existence. The gap is increasing, which shows that nationality education in itself is not able to compensate the missing functions and prepare pupils, who have advanced in their nationality's language and identity, for further education and life.

The above conclusions are only valid in general, since there can be significant differences among groups. Similarly to Croatian pupils, Romanians have the best chance in terms of both family and school socialisation, still they seem to have a weaker bond. The position of Serbian pupils is specific: many, who adhere to the nationality, have parents of Hungarian origin; however, the language of the nationality is often used as the mother tongue in the family and they have a strong bond to the nationality. Another group which differs even more from the average is represented by pupils in the Gypsy sub-sample. They are the least characterised by the use of their language and religion. Their ratio, with regard to attending mainstream schools, is the highest. Belonging to the nationality is least expressed as an important value. In their case, schools should have an even higher significance as compared to the other groups. However, pupils of the Gypsy sub-sample in senior years of education not only exhibit a distancing from the dimension of minority existence but (while further education and learning a skill are also evaluated higher among them) they seem to distance themselves from school itself. They devote less time to study and their school performance becomes weaker.